

ROBERT SERVICE

ULTIMUL ȚAR

Nicolae al II-lea și Revoluția Rusă

Traducere din engleză de
IRINA NEGREA

TREI

Editori:
SILVIU DRAGOMIR
VASILE DEM. ZAMFIRESCU

Director editorial:
MAGDALENA MĂRCULESCU

Redactor:
FLORIN-RĂZVAN MIHAI

Director producție:
CRISTIAN CLAUDIU COBAN

Dtp:
OFELIA COȘMAN

Corectură:
IOANA PATRICHE
ELENA BIȚU

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
SERVICE, ROBERT

Ultimul țar: Nicolae al II-lea și Revoluția Rusă / Robert Service;
trad. din engleză de Irina Negrea. - București : Editura Trei, 2019
Conține bibliografie. - Index
ISBN 978-606-40-0509-0

I. Negrea, Irina (trad.)

94

Titlul original: *The Last of the Tsars. Nicholas II and The Russian Revolution*
Autor: Robert Service

Copyright © Robert Service 2017
First published 2017 by Macmillan an imprint of Pan Macmillan,
a division of Macmillan Publishers International Limited

Copyright © Editura Trei, 2019
pentru prezenta ediție

O.P. 16, Ghișeu 1, C.P. 0490, București
Tel.: +4 021 300 60 90; Fax: +4 0372 25 20 20
e-mail: comenzi@edituratrei.ro
www.edituratrei.ro

CUPRINS

Lista ilustrațiilor / 9

Hărți / 11

Cuvinte de mulțumire / 15

1. Țar al întregii Rusii / 23
2. La Marele Cartier General / 30
3. Revoluția din Februarie / 37
4. Abdicarea / 42
5. Țarskoe Selo / 53
6. Viața de familie / 61
7. Guvernul provizoriu / 67
8. Oferta britanică / 73
9. Reguli și obișnuințe / 79
10. Despre viețile conducătorilor / 84
11. Dilema lui Kerenski / 92
12. Strămutare la mare distanță / 99
13. Destinație Tobolsk / 106
14. Reprezentantul plenipotențiar Pankratov / 111
15. Revoluția din Octombrie / 119
16. Dispersarea Romanovilor / 126
17. Casa Libertății / 130
18. Învățând de la alții / 135
19. Timp liber la dispoziție / 140
20. „Octombrie“ în ianuarie / 145
21. Discuțiile de la Moscova / 153
22. Planuri de salvare / 159

23. Viitorul Rusiei / 168
24. Marșul tovarășilor / 173
25. Tobolsk și Moscova / 180
26. Comisarul Iakovlev / 187
27. Ordinul de mutare / 193
28. Spre sud, la Tiumen / 199
29. Destinația urmează să fie confirmată / 207
30. Spre Casa Ipatiev / 215
31. Regiunea Ural și bolșevicii ei / 222
32. Între timp, la Tobolsk / 230
33. Pătîmind la Ekaterinburg / 235
34. Adâncul înșeles al lumii / 244
35. Războiul civil / 249
36. Manevrelle germanilor / 255
37. Ultimele zile în casa Ipatiev / 263
38. Capcana Ekaterinburg / 268
39. Moscova, o placă turnantă / 274
40. Omul care nu a vrut să fie țar / 279
41. Opțiuni limitate / 284
42. Moartea în pivniță / 291
43. Evacuarea bolșevică / 295
44. Omoruri, mușamalizări, impostori / 301
45. Ocupația cehoslovacă / 306
46. Romanovi supraviețuitori / 313
47. Ancheta antibolșevică / 319
48. Dispută fără oseminte / 327
49. Postfață / 335

Bibliografie / 343

Note / 352

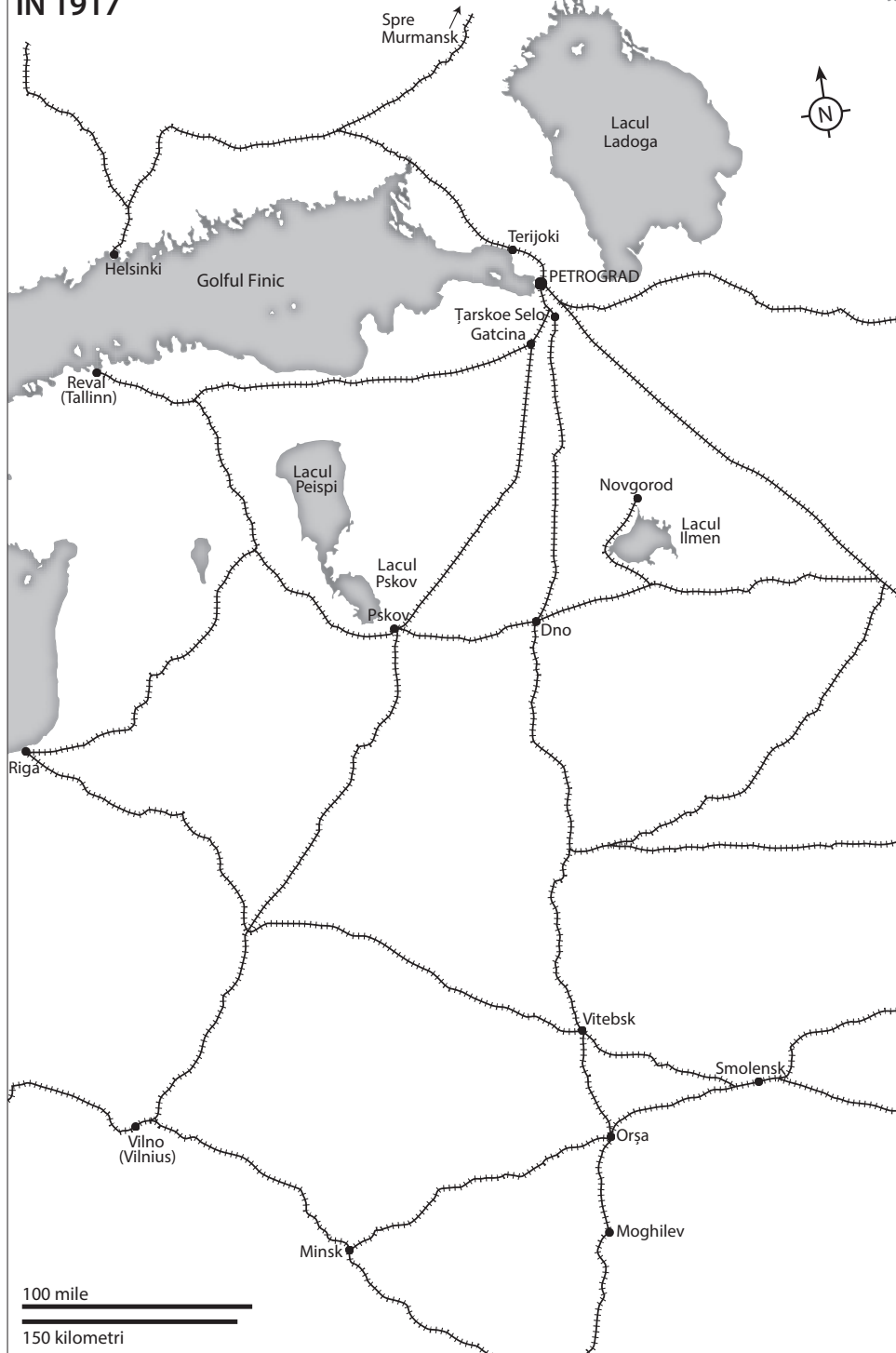
Indice / 406

Lista ilustrațiilor

1. Nicolae al II-lea și fiul său Aleksei (Bridgeman Images)
2. Nicolae în veșminte moscovite (Hoover Institution Archives)
3. Grigori Rasputin, omul care putea să aline crizele de hemofilie ale țareviciului Aleksei (Hoover Institution Archives)
4. Trenul imperial în care Nicolae al II-lea a semnat actul său de abdicare (Hoover Institution Archives)
5. Generalul Mihail Alekseev (Hoover Institution Archives)
6. Marele duce Mihail (Hoover Institution Archives)
7. Ciora actului de abdicare (Hoover Institution Archives)
8. Nicolae și Alexandra, cu cele patru fiice și cu fiul lor (Bridgeman Images)
9. Alexandra îngrijindu-l pe fiul său Aleksei (Hoover Institution Archives)
10. Alexandra în scaunul ei cu roțile la Țarskoe Selo (Hoover Institution Archives)
11. Scrisoare de la „Nicky“, din Țarskoe Selo, către mama sa Maria Fiodorovna (Hoover Institution Archives)
12. Olga Romanova și Anna Vîrubova (General Collection, Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, Albumul Familiei Romanov, nr. 3, p. 53, imaginea nr. 7)
13. Nicolae al II-lea și George al V-lea (Hoover Institution Archives)
14. Aleksandr Gucikov (Hoover Institution Archives)
15. Aleksandr Kerenski (Hoover Institution Archives)
16. Pavel Miliukov (Hoover Institution Archives)
17. Sir George Buchanan (Hoover Institution Archives)
18. General Lavr Kornilov (Hoover Institution Archives)

19. Aleksandr Kerenski printre ofițeri de armată și soldați (Hoover Institution Archives)
20. Casa Libertății, Tobolsk (Hoover Institution Archives)
21. Unitate a detașamentului de gardă la Casa Libertății (Hoover Institution Archives)
22. Nicolae și Alexandra pe balconul lor, la Tobolsk (Hoover Institution Archives)
23. Scrisoare către mama lui, la două zile după Revoluția din Octombrie (Hoover Institution Archives)
24. Nicolae și Aleksei, având grijă de găini, la Casa Libertății (Bridgeman Images)
25. Olga Romanov, trăgându-l cu sania pe fratele ei Aleksei (Hoover Institution Archives)
26. Vasili Pankratov (Hoover Institution Archives)
27. Evgheni Botkin, devotatul medic personal al Romanovilor (Bridgeman Images)
28. Sydney Gibbes (fotografie originală, fotograf necunoscut)
29. Baroana Sophie Buxhoeveden (fotografie originală, fotograf necunoscut)
30. Pierre Gilliard (Colecție privată)
31. Gara nr. 1 din Ekaterinburg (Hoover Institution Archives)
32. Casa Ipatiev (Hoover Institution Archives)
33. Aleksandr Beloborodov (prin amabilitatea autorului)
34. Filipp Goloșciokin (prin amabilitatea autorului)
35. Iakov Iurovski (prin amabilitatea autorului)
36. Vladimir Lenin (prin amabilitatea autorului)
37. Iakov Sverdlov (prin amabilitatea autorului)
38. Perete pătat de sânge, Casa Ipatiev (Hoover Institution Archives)
39. Tren blindat folosit de unități armate cehoslovace (Hoover Institution Archives)
40. Începutul dosarului Miroliubov (Hoover Institution Archives)
41. Împărăteasa văduvă Maria Fiodorovna așezată în fața fiului ei Nicolae (Bridgeman Images)
42. Telegramă de la „Alex“ către „Minnie“ (Hoover Institution Archives).

REȚEAUA FERROVIARĂ REGIONALĂ PETROGRAD ÎN 1917

FOSTUL IMPERIU RUS, 1917–1918

- 1 Frontul de Est, martie 1917
- 2 Limita ocupației străine după Tratatul de la Brest-Litovsk, martie 1918

1 000 mile

1 600 kilometri

A R C T I C

Marea Siberiană Orientală

Marea Bering

Marea Laptev

Marea Ohotsk

R U S

Lena

Lena

Enisei

Krasnoiarsk

Lacul Baikal

Cita

Irkutsk

Verhne-Udinsk

Amur

Amur

Harbin

Vladivostok

Marea Japoniei

M O N G O L I A

Beijing

Fluviul Galben

Marea Galbenă

C H I N A

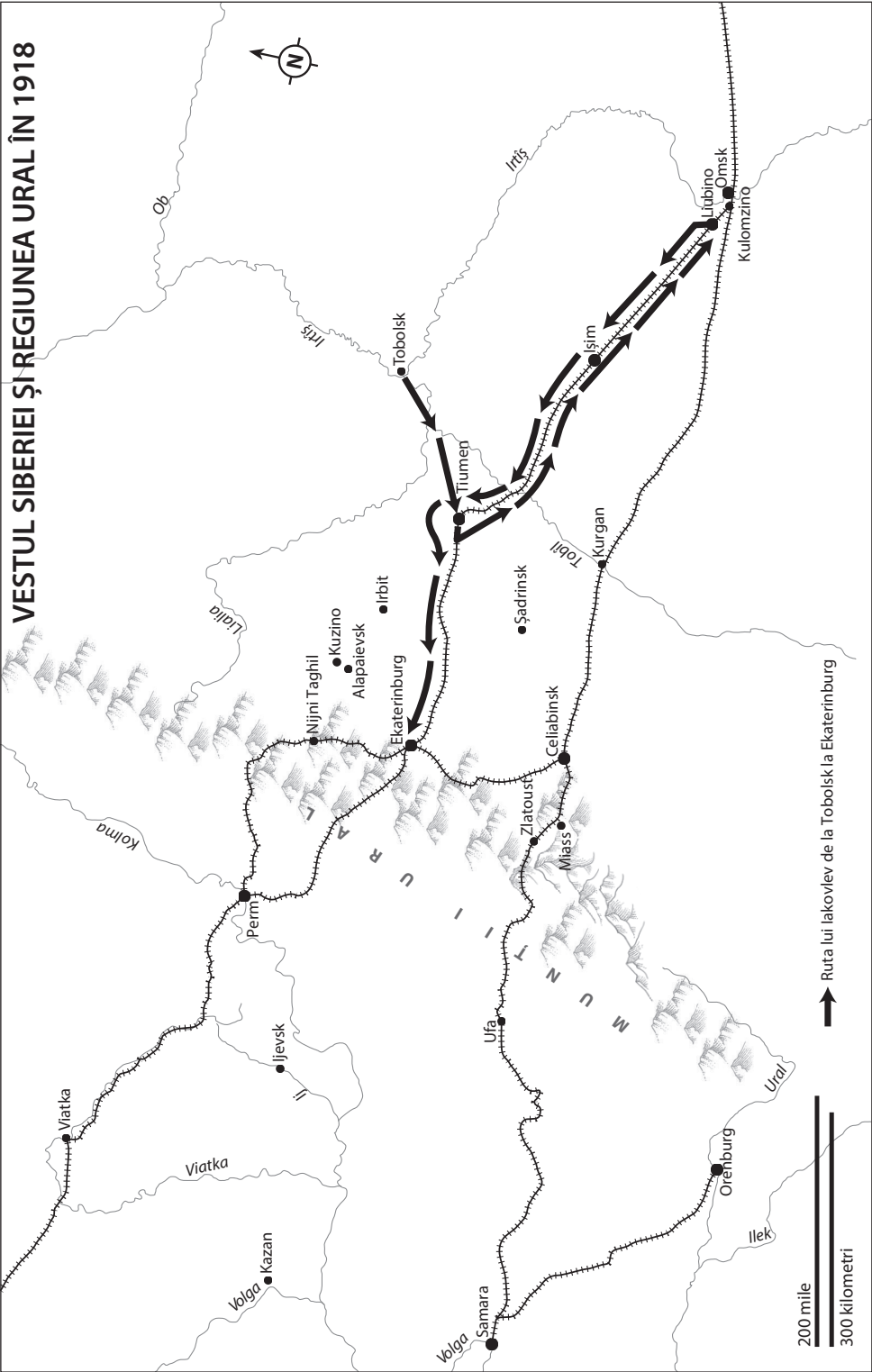
Shanghai

Marea Chinei de Est

J A P O N I A

C O R E A

VESTUL SIBERIEI ȘI REGIUNEA URAL ÎN 1918

Cuvinte de mulțumire

Soției mele, Adele Biagi, care a citit prima formă completă a cărții, și se cuvin mulțumirile și dragostea mea. Istoria ultimului dintre țarii ruși constituie pentru mine un domeniu nou de cercetare, iar comentariile Adelei au fost, ca întotdeauna, de o inestimabilă valoare. Alte persoane care au examinat prima versiune a manuscrisului au fost Semion Lyandres, Simon Sebag Montefiore și Ian Thatcher. Semion mi-a împărtășit din cunoștințele sale despre Revoluția din Februarie 1917; Sebag m-a consiliat asupra întregii dinastii Romanov, precum și în privința problemei naționale în Rusia; Ian mi-a oferit sfaturi prețioase despre aspecte generale legate de interpretarea probelor în instanță. Le rămân îndatorat pentru bunăvoința de a-și fi răpit din timpul consacrat propriilor proiecte.

De asemenea, le sunt recunoscător următoarelor persoane: Katya Andreyev, pentru ajutorul privind terminologia Bisericii Ortodoxe Ruse; Richard Clogg, pentru sfaturile despre originile studiilor ruse referitoare la istoria bizantină; Paul Gregory, pentru sugestii de lectură despre istoria Siberiei; Lena Katz, care mi-a explicat istoria lingvistică a evreilor din Rusia; Norman Naimark, care mi-a clarificat unele aspecte ale istoriei evreilor în perioada revoluției; Robert Sells, pentru ajutorul său, într-o primă etapă a documentării, privind diversele probleme medicale ale Romanovilor; Nick Walshaw, care mi-a pus la dispoziție, din arhiva familiei sale, tăieturi din ziare privind acțiunile navale britanice în Marea Neagră; Andrei Zorin, pentru discuțiile noastre despre legislația imperială rusă și tradițiile legate de abdicare și succesiune. Linda Bernard, Lyalya Kharitonova, Carol Leadenham, Anatole Shmelev și Lora Soroka de la Hoover Institution Archives mi-au acordat cu abnegație sprijinul lor, ori de câte ori am avut

nedumeriri; aş vrea să le mulțumesc, de asemenea, Mariei Quinonez și lui Terry Gammon, de la Hoover Institution Library, pentru promptitudinea cu care mi-au pus la dispoziție cărți rare și microfilme; iar la Biblioteca Rusă de la St Antony's College, Richard Ramage a descoperit cu entuziasm date care îmi lipseau. Agentul meu literar, David Godwin, a fost o inepuizabilă sursă de încurajare pe tot parcursul proiectului; iar Georgina Morley, redactor la Editura Macmillan, a îmbunătățit cu dăruire manuscrisul final.

Hoover Institution, sub patronajul directorilor John Raisian și Tom Gilligan, precum și al șefului arhivelor, Eric Wakin, au susținut substanțial munca mea de cercetare; totodată, apreciez profund sponsorizarea oferită de Sarah Scaife Foundation. Mulțumirile mele i se cuvin, de asemenea, lui Andrew Romanov, nepot al mării ducese Kseniia Aleksandrovna, care a permis accesul la documentele familiei din Hoover Institution Archives.

Pentru a înlesni lectura cărții, m-am referit la Nikolai al II-lea în varianta onomastică Nicolae și am folosit modalitatea convențională de redare a numelor pentru alte persoane bine-cunoscute, ca de pildă Kerensky* (și nu Kerenski). În rest, este folosită o variantă modificată a sistemului de transliterație adoptat de Library of Congress**. Până în ianuarie 1918, rușii au folosit calendarul iulian, care era cu treisprezece zile în urma calendarului gregorian. Pentru a evita orice confuzie, am schimbat toate datele, acolo unde era necesar, conform calendarului gregorian. Excepțiile de la această regulă apar în Notele de la sfârșitul cărții: în situația în care cineva a continuat să folosească sistemul calendarului iulian în jurnalul său personal, chiar și după schimbarea oficială, am lăsat intactă referința și am adăugat abrevierea SV (de la „stil vechi”) — Nicolae, în mod special, era un tradiționalist căruia îi dispăcea orice modificare a modului de înregistrare a timpului. Toate traducerile din limba rusă îmi aparțin. Am inclus, de asemenea, hărți ale rețelelor de căi ferate, care, așa cum vom descoperi, sunt instrumente utile pentru a înțelege evenimentele din timpul Revoluției din Februarie 1917, dar și pentru a explica de ce comisarul Iakovlev l-a dus pe Nicolae, împreună cu familia sa, pe un itinerar atât de straniu în aprilie 1918, înainte de a ajunge la Ekaterinburg.

---

* În ediția în limba engleză, dar Nicolae al II-lea, respectiv Kerenski în textul traducerii în limba română a cărții. (N.t.)

** Precizările autorului se referă la textul cărții în limba engleză. Pentru prezenta traducere, s-au folosit normele de transliterație a alfabetului rusesc în limba română stabilite de Academia Română. În cazul titlurilor lucrărilor menționate în „Note” și în „Bibliografie”, s-a păstrat ortografierea aleasă de autor. (N.t.)

Manuscrisul final al volumului a fost redactat într-o perioadă când familia noastră a cunoscut o expansiune explozivă și energetică; în calitate de bunic, le-am dedicat cartea nepoților noștri Lara, Dylan, Joely și Keira.

Robert Service
septembrie 2016

Introducere

Tarul Nicolae al II-lea este o figură controversată a istoriei secolului XX. Admiratorii îi iau apărarea, prezentându-l ca un soț și un tată iubit, care a făcut tot ce i-a stat în putință pentru Rusia împotriva valului de revoluționari răuvoitori, care l-au detronat în timpul Revoluției din Februarie 1917 și l-au ucis, împreună cu familia sa, în anul următor. Detractorii îl descriu într-o manieră foarte diferită; pentru ei, Nicolae al II-lea a fost un tiran reacționar și încăpățânat, care prin acțiunile lui a destabilizat țara și a zădărnicit oportunitățile ce ar fi putut conduce la evitarea catastrofei din deceniile ulterioare. În opinia mea, este greșit să preferăm o ipostază în detrimentul celeilalte. Adevărul este că Nicolae al II-lea a întrunit concomitent ambele categorii de trăsături, fiind un om și un conducător complex și contradictoriu.

Mi-am propus ca în această carte să îl studiez pe Nicolae în cele șaisprezece luni care au urmat după căderea sa de la putere. În tot acel răstimp, Nicolae s-a aflat în detenție la Țarskoe Selo, Tobolsk și, în final, la Ekaterinburg, cu slabe speranțe de a fi eliberat. I se întâmplase arareori să spună ce gândea în fața miniștrilor și, îndeobște, se știuse despre el că una zicea și alta făcea. Totuși, după abdicarea sa forțată, a pierdut motivația de a lăsa o impresie înșelătoare, în afară de situațiile când încerca să mai aline îngrijorările soției și ale copiilor, în timp ce se aflau cu toții în stare de arest. Sunt părți din această poveste care au fost spuse de multe ori, de obicei insistându-se în mod justificat asupra sinistrei execuții a familiei într-o pivniță din Ural în iulie 1918 și, adesea, susținându-se incorect că un membru al familiei, sau mai mulți chiar, ar fi scăpat de la locul măcelului. Am ajuns să cred că o parte dintre cititorii de limbă engleză manifestă

o tendință aproape sociopată de a crede că un pluton de execuție, format din comuniști disciplinați și bine înarmați, într-o pivniță închisă, ar fi fost capabil de o asemenea uluitoare incompetență. Cu toate acestea, se cuvine ca probele, deși multe dintre ele au fost accesibile de multă vreme, să fie supuse unei examinări scrupuloase, ceea ce eu mă voi strădui să fac aici.

În 1917, s-a discutat mult despre posibilitatea ca Nicolae, pentru siguranța propriei persoane, să fie trimis în exil în Regatul Unit al Marii Britanii. Dar, chiar dacă vărul său George al V-lea nu ar fi respins ideea, cât de realistă ar fi putut să fie această soluție în contextul obstacolelor politice existente pe atunci în Rusia? Și cum rămâne cu misterele care persistă despre ultima călătorie cu peripeții a lui Nicolae, de la Tobolsk la Ekaterinburg, în aprilie 1918?

Deși moartea lui Nicolae și a familiei lui în 17 iulie 1918 necesită incontestabil o analiză actualizată în lumina documentelor noi și vechi existente, se cuvine ca lunile precedente să fie studiate, de asemenea, cu atenție. Privat de libertate, Nicolae a avut răgazul să reflecteze la perioada sa de domnie începând cu anul 1894. Cu toate acestea, este surprinzător să constatăm cât de rar s-a întâmplat ca însemnările lui zilnice și conversațiile consemnate să fi fost folosite pentru a putea desluși mai bine modul lui de a gândi. Pe lângă ceea ce scria în jurnalul său și ceea ce le spunea celorlalți, mai există o sursă care îndeobște a fost trecută cu vederea, și anume lungă listă a operelor istorice și literare pe care Nicolae le-a citit așteptând să treacă perioada acelei inactivități silite. De-a lungul vieții lui, au existat dispute privind scopurile lui politice, iar alegerea cărților ne pune la dispoziție o oglindă a meditațiilor sale personale. Luate laolaltă, jurnalul său, comentariile orale și lecturile sale în cele șaisprezece luni dinaintea morții ne oferă șansa unică de a examina dacă Nicolae avea cumva regrete în privința deciziilor luate când se aflase la putere. Toate aceste materiale ne spun exact ce fel de conducător își dorise să fie și, de asemenea, ne dau posibilitatea să descoperim dacă, așa cum au pretins unii autori, a fost cu adevărat un autocrat convins și un antisemit înverșunat, care făcea concesii politice doar când era constrâns.

Totodată, documentele menționate pot pune în lumină gândurile lui Nicolae despre situația revoluționară din 1917–1918, precum și viziunea sa despre perspectivele Rusiei. Nicolae încerca să înțeleagă niște circumstanțe care îi scăpau de sub control și care erau supuse unor prefaceri imprevizibile. În afara anturajului său, au existat trei indivizi cu care a avut schimburi de idei. Unul dintre aceștia a fost Aleksandr Kerenski, care răspundea

de supravegherea lui în numele Guvernului Provizoriu aflat la conducere între Revoluțiile din Februarie și Octombrie 1917. Alți doi oameni au avut, totuși, discuții mai apropiate cu fostul țar, însă cronică lor rămâne încă de scris. Aceștia au fost Vasili Pankratov și Vasili Iakovlev. Pankratov (socialist revoluționar) și Iakovlev (bolșevic) au fost succesiv reprezentanții oficiali care au răspuns de detenția familiei Romanov în Tobolsk. Oare conversațiile lor cu fostul împărat al întregii Rusii au contribuit cât de cât la elucidarea supozițiilor lui?

Cartea va releva, de asemenea, climatul politic, economic și social din jurul locurilor de detenție a Romanovilor. Și acesta este tot un aspect care a fost tratat doar superficial în lucrările de istorie. Bolșevicii din Tobolsk și, respectiv, Ekaterinburg aveau propriile lor opinii despre cum să rezolve chestiunea familiei Romanov, iar relațiile dintre ei și puterea sovietică erau tensionate. Tobolsk era un oraș invadat de membri ai Gărzilor Roșii din alte regiuni, care urmăreau să corecteze ceea ce ei considerau a fi eșecul lui Lenin de a garanta captivitatea fermă a familiei; Ekaterinburg avea o conducere bolșevică, incluzând câțiva oficiali care doreau să îl omoare pe Nicolae, cu sau fără aprobarea lui Lenin.

Decizia finală a fost de a se trece la execuția nu doar a fostului țar, ci și a tuturor membrilor familiei sale pe care sovieticii îi țineau prizonieri. După anii 1990, anchetatorii ruși au extins baza documentară pentru o investigație menită să demonstreze cine a dat ordinele și de ce. Sper să coroborez aceste surse cu cele pe care le-am descoperit la Moscova și în California, pentru a putea stabili cu precizie de ce asasinările au avut loc în acel moment, în acel loc și în acel mod. Corespondența prin telegraf dintre Moscova și Ekaterinburg a fost examinată adesea, însă nu este suficientă în sine pentru a lămuri ce s-a întâmplat. Or, intenția mea este să cercetez întregul context militar și de securitate atât de la Ekaterinburg, cât și — la fel de important — de la Moscova, în săptămânile imediat precedente execuțiilor. Relațiile Moscovei cu Berlinul constituie, de asemenea, un factor de care trebuie să se țină seama. Abia atunci, cred eu, va fi posibil să se determine gradul posibilei implicări a lui Lenin — rolul pe care el l-a jucat a fost obiectul unor intense controverse și speculații în Rusia ultimelor trei decenii. Iată, așadar, întrebările care stau la baza acestui volum.

Cercetările pentru cartea de față au început atunci când am dat întâmplător peste niște documente excepționale referitoare la ultimele luni din viața lui Nicolae al II-lea. În vara lui 2013, studiam în Arhivele Institutului Hoover, așa cum o fac cu regularitate de câțiva ani deja, când directoarea